

Mechanismen van tweedeling. Over verarming en verrijking in Nederland

Inleiding zoals gehouden door drs. Hub Crijns, directeur van landelijk bureau Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken (DISK) en van daaruit betrokken bij de landelijke werkgroep Arme Kant van Nederland/EVA, zoals gehouden tijdens het cursusseizoen van De Centrale Commissie voor Interkerkelijk Vormingswerk (CCIV) van de kerken in Naarden-Bussum op maandag 15 februari 2016 in de Wilhelminakerk te Bussum

Ik zal de volgende onderdelen behandelen:

- a. Cijfers over verarming in Nederland.
- b. Cijfers over verrijking in Nederland
- c. Economische en maatschappelijke ongelijkheid
- d. De taart van vijf economische deelcircuits die samen dé economie vormen en die elk mechanismen hebben die bijdragen tot tweedeling. Het gaat om de economie van de ruil, de economie van de herverdeling, de economie van de gift, de grijze of zwarte economie en de economie van de beurs.
- e. Vier correctiemechanismen die gehanteerd kunnen worden samenhangend met bepaalde politiek-economische beleidsvisies, zoals blijkt uit economische literatuur en politiek beleid: arbeid boven inkomen, arbeid naast inkomen, inkomen boven arbeid, inkomen verdient inkomen.

Vooraf alvast een stelling. De economische en maatschappelijke ongelijkheid tussen mensen is van alle tijden, tenzij er (her)verdelingssystemen worden ingesteld, die gericht zijn op arbeid of kapitaal of gift of grond (bezit). Mijn stelling is dat je in alle vier de economische factoren de correcties die economische en maatschappelijke ongelijkheid bestrijden moet inbouwen.

Ik zal in mijn verhaal deze correctie mechanismen aanraken en gaandeweg uitwerken.

1. Armoede in Nederland

Armoede heeft vele gezichten, ook in Nederland, in elk dorp, elke plaats. Schrijnend zichtbaar zijn de ontheemden en verwarden die wij vaak op straten van grotere steden tegenkomen. Soms ervaren wij hun aanwezigheid als overlast. Even schrijnend zichtbaar zijn de 162 voedselbanken en de 38.000 huishoudens of 85.000 mensen, die daar eind 2014 gebruik van moeten maken, waaronder 37.600 kinderen (er zijn nog geen cijfers 2015 bekend van Voedselbanken Nederland).

De gezichten van armoede

Minder zichtbaar is de stille armoede, die zich afspeelt achter de voordeuren van mensen die er op het eerste gezicht vaak niet arm uitzien. Het zijn de gezichten van ouderen, vaak vrouwen met een AOW. De gezichten van mensen met diverse uitkeringen, die een verschraving van de voorzieningen moeten meemaken. Die gezichten hebben allerlei kleuren door etnische komaf en ook hier zijn het vooral vrouwen. Het zijn ook de gezichten van betaald werkende mensen, die ondanks hun ploeteren in verschillende baantjes, op of onder de armoedegrens leven. Heel vaak zijn dit ook zelfstandige ondernemers zonder personeel (zzp'ers) of familiebedrijven.

Eén ingrijpende gebeurtenis kan mensen naar het bestaansminimum duwen. Denk aan echtscheiding, overlijden, verlies van de baan (vooral nu de wereldwijde kredietcrisis voort woekert), te hoge woonlasten. Het zijn de gezichten van werklozen en mensen die daardoor problemen met de hypotheekaflossing krijgen. De gezichten van zelfstandige ondernemers,

die hun werk en bedrijf verliezen. De gezichten van mensen met schulden. De gezichten van vluchtelingen, illegalen, arbeidsmigranten, Roma en Sinti zijn her en der ook zichtbaar. In al die huishoudens die worstelen met armoede groeien kinderen op. Hun gezichten laten meestal de zorgen van armoede niet zien, maar ze maken wel die levenservaring mee.

Werkloosheid is een groot sociaal probleem

We zien sinds 2011 de cijfers van mensen zonder baan toenemen, maar in 2015 komt er een daling in beeld. Het CBS meldt dat er in het vierde kwartaal van 2015 42.000 banen zijn gecreëerd. Begin februari 2015 zijn 645.000 personen werkloos ofwel 7,2% van de beroepsbevolking (7.89 miljoen). Begin december 2015 zijn er 588.000 mensen werkloos ofwel 6,6 procent van de beroepsbevolking. Er is dus een daling opgetreden.. Het aantal WW uitkeringen was in januari 2015 458.000 en december 2015 telde 446 duizend WW-uitkeringen, ook een daling, maar met een toename door ontslagen in de horeca, grootwinkelbedrijven en onderwijs. Bij jongeren daalde de werkloosheid van 11,7% van de jonge beroepsbevolking in januari naar 11,2% in december. Onder 45-plussers daalde de werkloosheid van 6,7 naar 6,4 procent, maar duurt die vaak heel lang. In 2015 is van de werkloze 45-plussers 61 procent al een jaar of langer op zoek naar werk. De oplossing die deze oudere werklozen zoeken is om te starten als zelfstandige zonder personeel of ze melden zich niet meer als werkzoekende (ruim 100.000 in 2015).

Een van de tien huishoudens is arm

We zien de cijfers van armoede in Nederland sinds het uitbreken van de economische crisis in 2008 stijgen volgens alle armoedegrenzen. Uit het *Armoedesignalement 2014* blijkt dat de armoede in Nederland in 2013 volgens de lage inkomensgrens is gestegen naar 726.000 huishoudens, dat is 10,3%. Dat zijn 1,4 miljoen personen. Gemeten met de armoedegrens naar behoefte schommelt het aantal arme personen in Nederland tussen 837.000 (volgens de armoedegrens basisbehoeftecriterium) en 1.255.000 (volgens de armoedegrens het niet-veel-maar-toereikend-criterium). Ruim 10% van de huishoudens is arm. Bijna een kwart van de huishoudens met een laag inkomen heeft een eigen woning. Ruim 190.000 huishoudens hadden in 2013 al ten minste vier jaar achtereen een laag inkomen. Dit waren er 23.000 meer dan in 2012.

Volgens het onderzoek '*Armoede en sociale uitsluiting 2015*' moeten er van de ruim 7 miljoen huishoudens 734.000 rondkomen van een laag inkomen (10,4 procent). Dit zijn er 6.000 duizend meer dan in 2013 (10,3 procent). Ramingen van het Centraal Planbureau (CPB) wijzen voor 2015 en 2016 op een lichte daling van het aandeel naar respectievelijk 10,1 en 10,0 procent.

Het aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen is in 2014 sterk gestegen. Van de bijna 7 miljoen huishoudens moesten er 217.000 (3,3%) al ten minste vier jaar achtereen van een laag inkomen rondkomen. Dat zijn er 24.000 meer dan een jaar eerder toen het om 3% ging. Veel huishoudens die tijdens de economische crisis aan de onderkant van de inkomensverdeling zijn beland, zijn hier dus (nog) niet uitgekomen.

Het CBS is nagegaan bij welke typen huishoudens sprake is van het hoogste risico op armoede. Dat blijken de huishoudens van eenoudergezinnen en alleenstaanden onder de 65 jaar. Bij deze huishoudens steeg het aandeel met een inkomen onder de lage-inkomensgrens in 2013 meer dan gemiddeld tot resp. 34% en 22%.

Verder blijkt uit de cijfers dat bij niet-westerse huishoudens en eenoudergezinnen het armoederisico is opgelopen. Zo is het aandeel huishoudens met een langdurig laag inkomen bij niet-westerse huishoudens bijna zes keer zo groot als bij autochtone Nederlanders. Ook is bij hen het aandeel tussen 2013 en 2014 naar verhouding meer toegenomen (van 11,5 tot 13,3 procent) dan bij autochtone huishoudens (van 2,0 tot 2,2 procent). Vooral onder huishoudens

van Marokkaanse herkomst was het percentage met 14,8 hoog. Ook eenoudergezinnen met uitsluitend minderjarige kinderen liepen in 2014 met 10,6 procent een betrekkelijk hoog risico op langdurige armoede. Een jaar eerder was dat nog 8,6 procent.

Volgens *'Armoede en sociale uitsluiting 2015'* is de helft van de huishoudens met een langdurig laag inkomen vooral aangewezen op bijstand. Een kwart moest voornamelijk leven van een andere uitkering of pensioen. Het resterende kwart betrok zijn inkomen in hoofdzaak uit betaald werk. In ruim de helft van de huishoudens met langdurig laag inkomen (55 procent) is de hoofdkostwinner laagopgeleid.

Bijna 13% van de kinderen groeit op in armoede

Het aantal kinderen van 0 tot en met 17 jaar dat opgroeit in een arm huishouden is volgens het *Armoedesignalement 2014* gestegen naar 12,8% van alle minderjarige kinderen. In 2013 leven 423.000 minderjarige kinderen in armoede.

Volgens het onderzoek *'Armoede en sociale uitsluiting 2015'* gaat het in 2014 om 421.000 kinderen, van wie er 131.000 deel uitmaken van een gezin dat langdurig van een laag inkomen moet zien rond te komen. Ongeveer 60% van deze kinderen groeit op in een eenoudergezin of in een huishouden dat langdurig van een laag inkomen moet leven: in 2013 was hun aantal 117.000 (4,0%). Dit zijn er 12.000 meer dan in 2012.

Een op de acht kinderen in Nederland groeit dus op in armoede. "Dat betekent dat op een schoolklas van zo'n dertig kinderen, er vier met armoede te maken hebben, van wie één langdurig. Dat wil niet zeggen dat die kinderen honger lijden, maar wel dat ze lang niet altijd gezond eten. Bovendien zit bijvoorbeeld sporten, muziekles of meegaan op schoolreisje er vaak niet in voor deze groep", aldus econoom van Mulligen van het CBS.

Eenderde van de huishoudens heeft schulden

We zien de cijfers van huishoudens met schulden sterk toenemen. De *Monitor Betalingsachterstanden 2014* leert dat in het jaar 2014 van de 7,34 miljoen huishoudens (CBS-Statline) in totaal in 2,33 miljoen huishoudens een van de onderzochte vormen van betalingsachterstanden voorkomt. Dat is 32,1% of eenderde van alle huishoudens. In 2013 was het iets boven de 25%. Deze groep huishoudens worstelt met de volgende betalingsachterstanden:

- achterstallige rekening om financiële redenen (in de laatste 12 maanden: 863.000 huishoudens);
- krediet of lening (op dit moment: 1.618.000, exclusief hypotheek);
- op afbetaling gekochte goederen of diensten (op dit moment: 684.000);
- regelmatig en vaak rood staan (in de afgelopen 12 maanden: 1.071.000);
- creditcardschuld (op dit moment gespreide afbetalingsregeling: 209.000).

In de huishoudens met een of meer vormen van betalingsachterstanden neemt de kans op schulden enorm toe. Problematische schulden ontstaan als de uitstaande betalingsachterstanden of schulden groter zijn dan wat er aan maandinkomen binnenkomt.

Begin januari 2016 is het onderzoek *'Huishoudens in de rode cijfers 2015- Over schulden van Nederlandse huishoudens en preventiemogelijkheden'* verschenen. Dit onderzoek is een verdiepende analyse van de cijfers van De *Monitor Betalingsachterstanden 2014*.

De cijfers zijn schokkend. De schuldenproblematiek van Nederlandse huishoudens is verergerd. Uit een vergelijking van 2015 met 2012 en 2009 blijkt dat er meer huishoudens zijn met problematische schulden die niet gebruik maken van formele schuldhulpverlening. Ook de aard van de schulden is veranderd. Er zijn meer achterstallige rekeningen en minder kredieten. In totaal heeft bijna één op de vijf Nederlandse huishoudens een risico op problematische schulden, problematische schulden of zit in een schuldhulpverleningstraject. Er is dus nog een relatief groot reservoir van potentiële cliënten voor schuldhulpverlening. De

drempel voor veel huishoudens om hulp te zoeken lijkt nog te hoog. Tevens ervaren veel huishoudens niet dat zij zich in een “gevaarzone” begeven. In een aantal regio’s is dit reservoir groter. Dat geldt voor de regio’s Rijnmond, Haaglanden, Rivierenland, Midden-Gelderland en Zuid-Limburg.

Scheiden doet lijden

We zien toenemende aantallen van mensen die scheiden van 30.779 in 2010 naar 33.273 in 2012 en naar ruim 35.000 in 2014 (volgens onderzoekers stijgt het aantal scheidingen in crisistijd) en dat levert weer meer armoede en schulden op, met name omdat de huizenmarkt in een crisis zit (koopsector) en ook de woningcorporaties grote problemen hebben (huursector).

Sinds de crisis van 2008 zijn er ook weer oplopende cijfers van dak- en thuislozen. Rond 2008 zijn er 11.610 dak- en thuislozen en volgens het CBS in 2011 23.000 en einde 2012 ruim 27.000 daklozen en 45% van hen woonde in de vier grote steden. Van de mensen die dakloos zijn, is vier op de vijf man. Vrouwen die dakloos zijn, zijn relatief jong: dertig procent van hen is tussen de 18 en 30 jaar oud. Bij de mannen is dit ruim twintig procent. De Federatie Opvang geeft cijfers over de opvang die ze geven. In 2010 kwamen er 55.230 mensen bij de daklozenopvang terecht en in 2013 waren dat er 60.550. Dat is een stijging van tien procent, zo blijkt uit de 2014 cijfers van Federatie Opvang.

Armoede raakt mensen diep in hun levensloop

Armoede maakt de kansen op opleiding, gezondheid, wonen, werk, relatie beduidend kleiner. De emancipatie en participatie van arme mensen in de samenleving is kleiner, denk maar aan de kosten voor reizen, relaties, geschenken, ontvangsten, contributies, etentjes, etc. Armoede maakt de kans op problemen met werkloosheid, uitkeringen, relaties, schulden, gezondheid, en wonen groter. Bijkomende problemen zijn verslaving, vereenzaming, criminaliteit, dak- en thuisloosheid. Je hoeft denk ik niet veel moeite te doen om al die armoedeverstrijdingen in je eigen dorp, stad of wijk waar te nemen.

2. Rijkdom in Nederland

De rijkste 10% ontvangt in Nederland negen maal zoveel als de armste 10%. Dat was in de jaren '80 nog zes maal (zo is het in Duitsland, Zweden en Denemarken nog steeds). In 1950 ontving een topman 30 maal modaal. Dat is op dit moment 500 maal! De economische ongelijkheid is toegenomen.

In Nederland vinden we, volgens recent opinieonderzoek, dat een directeur tot zo'n 5,4 maal meer dan een arbeider mag verdienen. We denken dat het in werkelijkheid 11,4 maal zoveel is, maar de facto volgens de harde cijfers is het 17 maal zoveel.

Uit de WRR-verkenning ‘*Hoe ongelijk is Nederland* van 2014 blijkt dat de kloof tussen arm en rijk in Nederland de laatste decennia een stuk sneller gegroeid te zijn dan gedacht. De onderkant van de inkomenspiramide, de 10% minst verdienende huishoudens, is er sinds 1977 in koopkracht 30 procent op achteruitgegaan, terwijl alle inkomensgroepen daarboven er juist op vooruitgingen. Uit de studie blijkt dat de armste 10% van de huishoudens van 1990 tot en met 2011 nog 10 procent aan reëel inkomen heeft ingeboet, bovenop de 20% achteruitgang in de jaren daarvoor. Die was vooral het gevolg van de crisis begin jaren tachtig. Huishoudens in de hogere groepen zagen hun reële inkomen over de periode 1977-2011 wel stijgen, van 6% voor de op een na armste inkomensgroep tot 23% voor de rijkste groep. In 1977 verdiende de rijkste 10% in de inkomenspiramide 5,1 keer zoveel als de onderste 10% van de huishoudens, in 2011 was de kloof gegroeid naar 8,2 keer zoveel.

Je kan er ook een overzicht van maken van de tien groepen inkomens, verdeeld naar hoogte en de jaarlijkse groei die ze kennen:

50% van de top-10 deciel	jaarlijks 10-25% vooruit
50% van de top-tien deciel	jaarlijks 6-10% vooruit
6-8 decielgroepen	jaarlijks 3-6% vooruit
4-5 decielgroepen	jaarlijks 3% vooruit
2-3 decielgroepen	jaarlijks 1,5-2% vooruit
onderste decielgroep	jaarlijks 0% vooruit of in de min als je ziek bent

Deze cijfers zijn de laatste 30 jaar voor de inkomensgroepen nauwelijks gewijzigd. Maar je kan snel berekenen dat de onderlinge afstanden sterk toegenomen zijn, als je elke deciel gedurende 30 jaar met de gemiddelde vooruitgang indiceert. Het inkomensgebouw en de jaarlijks groei die gemaakt wordt is een sterk mechanisme van economische en maatschappelijke ongelijkheid

Grootste ongelijkheid zit in vermogensongelijkheid

De grootste ongelijkheid in welvaart zit in Nederland in de vermogensongelijkheid. Prof. Bas van Bavel onderzoekt deze ongelijkheid. De onderste 60% van de huishoudens bezit 1% van het totale vermogen in Nederland. De rijkste 10% beschikt over meer dan de helft van het vermogen. De bovenste 2% bezit een derde van het totale vermogen. De rijkste 1 procent bezit volgens nieuwe cijfers meer dan een kwart van het private vermogen. In die officiële cijfers zit volgens Van Bavel nog heel veel verborgen vermogen niet verwerkt. Als vermogens van pensioenfondsen mee worden gerekend, is de ongelijkheid iets kleiner, maar blijft groot. Het stereotype beeld van Nederland als het land van de gelijkheid is onjuist. Als het gaat om de ontwikkelingen in de tijd, dan blijkt de ongelijkheid steeds groter te worden. Onderaan groeien de schulden de laatste vijftien jaar sterk, en bovenaan groeien de topvermogens als kool. Dat beeld is in de laatste jaren van crisis niet veranderd; de miljonairs zijn nog rijker geworden. De cijfers over 2015 geven wereldwijd eenzelfde beeld. Het onderzoeksrapport *'Wealth: Having it All and Wanting More'* (van Oxfam januari 2016), toont aan dat de rijkste 1 procent hun aandeel in de mondiale welvaarts-groei van 44 procent in 2009 naar 48 procent in 2014 heeft zien groeien. In dit tempo zal in 2016 hun aandeel boven de 50 procent uitkomen. Van deze rijkste 1 procent was in 2014 het gemiddeld vermogen per persoon 2,7 miljoen dollar. Als de groeiende ongelijkheid geen halt wordt toegeroepen, is in 2016 het gezamenlijke vermogen van de rijkste 1% groter dan het vermogen van de overige 99% van de wereldbevolking.

3. Economische en maatschappelijke ongelijkheid

Er is recent in Nederland veel debat over de ongelijkheid, mede naar aanleiding van de langjarige studie van de econoom en socioloog Piketty met zijn boek *'Kapitaal in de 21ste eeuw'*. Hij toont met zijn uitgebreide statistische analyses van 20 landen in de vorige eeuw overduidelijk aan, dat ongelijkheid alleen maar toeneemt als je niets doet. Twee tendensen blijken bijna universeel. De factor kapitaal is in staat veel betere rendementen te behalen dan de factor arbeid. En de factor inkomen uit herverdeling (de zogenoemde collectieve sector) wordt altijd vanwege de te hoge kosten bezuinigd. Armoede heb je dus altijd om je heen. Rijkdom ook en de kloof neemt toe zonder correctiemechanismen. Die ervaring is een levenservaring van alle tijden (lees de Bijbel maar) en alle volkeren.

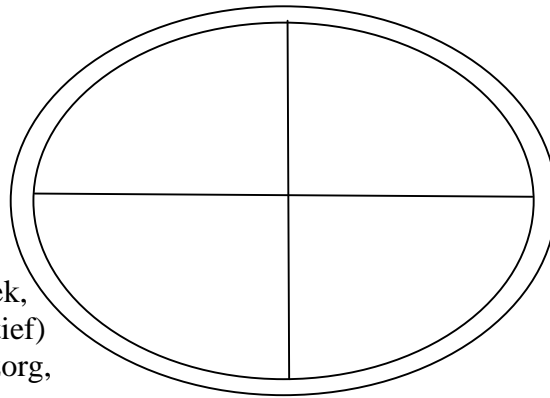
4. De taart van vijf economische deelcircuits die samen dé economie vormen

De economie is voor te stellen als een taart met vier delen en een opstaande rand en elke deeleconomie kent mechanismen die bijdragen tot meerdeling en ongelijkheid. Het gaat om de economie van de ruil, de economie van de herverdeling, de economie van de gift, de grijze of zwarte economie en de economie van de beurs.

De economische taart

De economie van de ruil (arbeid voor inkomen)

De economie van de gift (privaat en publiek, individueel en collectief) opvoedwerk, mantelzorg, vrijwilligerswerk

De economie van de herverdeling (ook ruil na belastinginning)

De economie van de zwarte en grijze ruil

De economie van de beurs
(dat is de opstaande rand)
ofwel geld dat geld maakt

NB: de verschillende deelsystemen zijn natuurlijk niet even groot, maar voor de eenvoud van denken is dit plaatje gemaakt.

De economie van de ruil is die van het betaalde werk op de vrije (arbeids)markt, loon in ruil voor arbeid. En die van de productie en consumptie van goederen en diensten. Een belangrijk mechanisme van meerdeling zit ingebakken in de lonen en inkomens, nl. dat hoger altijd meer betaald krijgt dan lager, en dat boven-CAO altijd meer krijgt dan binnen-CAO.

De economie van de herverdeling is ook die van arbeid in ruil voor inkomen, maar dan in de collectieve sector (denk ook aan de uitkeringensector). Denk aan onderwijs, zorg, welzijn, veiligheid, infra-structuur, et cetera. De bron van deze economie is eerst verkregen via belastingheffing en die bron wordt vervolgens herverdeeld. Deze economie zit ook in verenigingen, vakbonden en kerken. Ook in deze economie is ongelijkheid in de beloningen ingebouwd. Een andere ongelijkheid is dat uitkeringen macro-economisch als een kostenpost worden gezien, waar dus op bezuinigd moet worden.

De economie van de gift is die van gratis werken zonder betaling of inkomen, zoals opvoedwerk, mantelzorg, vrijwilligerswerk. Zonder deze economie lag onze samenleving plat. En het is de gift in geld of natura of ontwikkelingshulp. Er zit in deze economie een uniek correctiemechanisme omdat rijker of beter kan geven aan armer of slechter.

De grijze, zwarte en criminele economie is aanwezig in alle economische activiteiten, die zich van de andere drie onderscheiden. Het voornaamste kenmerk en daarmee ook mechanisme van ongelijkheid is dat de afdracht voor de volksverzekeringen en pensioenen en belastingen niet verricht wordt, zowel door werkgevers als arbeiders. Een klein voorbeeld is de tiener die als babysit werkt. Een groot voorbeeld is koppelbazenarbeid, faillissementfraude, pyramidespel op de beurs.

Tenslotte is er nog *de economie van de beurs*, van het geld dat geld maakt. Ook hier participeren we allemaal aan mee door middel van onze bank, pensioenen, verzekeringen. Mensen die vermogen hebben laten dat vermogen renderen zoals dat zo mooi heet. We horen elke dag de standen van de beurs, dus dat maakt deze deeleconomie erg belangrijk. Een belangrijk mechanisme van ongelijkheid is dat geld vanzelf geld maakt, ook als je er niet voor werkt: het geld of de beurs werkt voor jou. Een ander mechanisme van ongelijkheid is de bevoordeling die vermogende mensen ontvangen door de neerwaartse trend in de belastingen, die de afgelopen 30 jaar gaande is.

Met behulp van deze deelsystemen ontstaat een sociaal-economische taart met vier punten en een rand. Iedereen neemt op één of andere wijze deel aan één van de vijf soorten economieën, tegelijkertijd en/of in chronologische volgorde. Iedereen kan in principe gedeeltelijk zelf bepalen in welke mate hij of zij meedoet aan de vijf genoemde deelsystemen van economie, maar er is ook sprake van een zekere dwang. Dat noemen we dan economische dwang of bestaansdwang.

5. Vier correctiemechanismen ter bestrijding van ongelijkheid

In de economische literatuur en uit politiek beleid zijn vier correctiemechanismen van ongelijkheid te ontdekken, die weer samenhangen met bepaalde politiek-economische beleidsvisies, zoals blijkt:

- a. arbeid gaat boven inkomen: keuze voor de banenmaatschappij;
- b. arbeid staat naast inkomen: keuze voor zowel een zorgbestel als een arbeidsbestel, met allerlei criteria over het verloop tussen beide;
- c. inkomen staat boven arbeid: keuze voor de basisinkomenmaatschappij, waarbij elk mens vrije keuzes heeft om onbetaald of betaald te werken.

Naast deze drie posities is er nog een vierde model actief:

- d. met inkomen of kapitaal geld verdienen: het model van vermogens, erfenissen, beurs, flitskapitaal, pensioenen, sparen, banken, verzekeringen.

Ik ga op alle vier de mechanismen in en kijk of er correcties toegepast kunnen worden.

5a. Arbeid gaat boven inkomen

Een eerste belangrijke onderscheiding rond arbeid ontstaat bij de beloning: betaald of onbetaald. Het maakt veel uit of er sprake is van beloning in de arbeid of niet. Betaalde arbeid levert een inkomen op, waarmee degenen die werk doet kan participeren in de samenleving. Wie onbetaalde arbeid verricht is afhankelijk van anderen, die wel een inkomen hebben, of van de overdrachtssystemen, waarmee we mensen zonder baan van inkomen voorzien. Achter de woorden 'betaald' of 'onbetaald' gaat het maatschappelijk debat over arbeid of inkomen schuil.

In onze tijd met zijn vele gespecialiseerde arbeid en technologische productie is geld een belangrijk middel om de bel draaiende te houden. We zijn te ingewikkeld geworden voor een agrarische economie alleen of een diensteneconomie of een kringlooeconomie of een gifteconomie.

We zijn nu een mix van alles, die samen de economische taart vormen die ik eerder genoemd heb.

In de ruileconomie en herverdelingseconomie en economie van de beurs loopt een belangrijk correctiemechanisme via de belastingen. De inkomens die mensen behalen worden belast, waardoor er geld beschikbaar komt voor herverdeling (voor uitkeringen, en publieke goederen en diensten). Ook over de opbrengst van vermogens wordt belasting geheven.

In Nederland is de discussie vooral gaande over de progressiviteit van de belastingen. Simpel geredeneerd: hoe meer je verdient, des te hoger je belastingtarief. De beweging sinds de jaren tachtig is: hoe meer je verdient, des te lager is het belastingtarief. De laatste tien jaar is er zelfs de beweging van de zogenoemde vlaktax: iedereen betaalt hetzelfde tarief. Je hoeft er niet voor gestudeerd te hebben om uit te kunnen rekenen dat door dit laatste systeem de ongelijkheid zal toenemen.

Een ander belangrijk herverdelingsmechanisme is verzekering. Daar zijn ook weer verschillende modellen van. Het idee is dat je met een groep geld inlegt voor risico's (werkloosheid, ziekte, handicap, overlijden) en dat je een uitkering krijgt als je dat risico overkomt. Zolang je een groep bent, spreek je van een private verzekering. Als de overheid het inkomen voor iedereen garandeert, heet het een volksverzekering.

De positie van ‘betaalde arbeid gaat boven inkomen’ is na de jaren tachtig van de vorige eeuw dominant gebleven en er is hard gewerkt aan voldoende werkgelegenheid voor iedereen. Voor een deel is daarbij de arbeidsmarkt sterk geflexibiliseerd. Er is een kleine kern met vaste banen ontstaan, een grotere schil daaromheen met toeleveringsfuncties (die wel vaste banen bij andere ondernemingen kunnen zijn) en daaromheen een nog grotere schil met allerlei vormen van tijdelijke en flexibele functies. Daaraan parallel is het zorgbestel gereorganiseerd met grote aandacht voor reductie op aantallen rechthebbenden, veel criteria rond duur en hoogte van het uitkeringsinkomen, en allerlei trajecten voor uitstroom richting arbeidsbestel. Een belangrijk hervormingsmodel dat bijvoorbeeld Franciscus in zijn tijd al voorstond, veel religieuzen beoefend hebben, en nu door allerlei netwerken gedaan wordt is kringlooeconomie. Kringlooeconomie heeft kansen als een groep samen kiest voor gelijkheid, bezitloosheid, collectief delen, wonen en werken. Kringlooeconomie kan gecombineerd worden met gifteconomie (wat mensen wegdoen of geven). En kringlooeconomie hoeft geld niet af te zweren, maar kan er zelf gebruik van maken. In kringlooeconomie of *Local Economic Trading System* komen vaak eigen geldmiddelen naar boven drijven (tegoedbonnen of vouchers of dommetjes, zoals ze in Utrecht heten).

5b. Inkomen gaat boven arbeid

Inkomen gaat boven arbeid is vooral een positie van de rijken en welgestelden geweest. Zij die bezit en grond hebben, dat ingezet kan worden om inkomen te genereren. Denk aan grootgrondbezitters die hun grond kunnen verpachten om zo aan inkomen te komen. Of erfgenamen van een vermogen, die hun geld kunnen gebruiken om van te leven.

De keuze ‘inkomen gaat boven betaalde arbeid’ heeft in de crisis van de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw een grote rol gespeeld, ook in het denken van de kerken, als mogelijke oplossing. Enerzijds was er de veronderstelling dat de verbeterde techniek massaproductie mogelijk zou maken, waardoor mensen door arbeidsverdeling meer vrije tijd ter beschikking zouden krijgen. Anderzijds werden door de economische crisis van de jaren tachtig in de vorige eeuw miljoenen mensen afhankelijk van een overdrachtsinkomen of een uitkering.

In deze variant zitten de stelsels van verzekeringen (denk aan pensioenen), uitkeringen (via herverdeling van belastingen en dan is de vraag met hoeveel controle en hoeveel vrijheid om er nog wat bij te verdienen) en van basisinkomens (voor iedereen, voor een gedeelte of een categorie, hoger of lager, altijd of tijdelijk).

Sinds het begin van de 21ste eeuw is deze positie in het maatschappelijk hoofddebate grotendeels verlaten.

Een kleine opleving van de discussie einde negentiger jaren onder de naam negatieve inkomensheffing heeft ertoe geleid dat sinds 2001 kleine porties basisinkomen ingebouwd zijn in het reguliere belastingstelsel door middel van de zogenoemde heffingskortingen (algemeen of categoriaal). En daar is getuige de laatste vijf jaar veel misbruik van gemaakt of het systeem leidt tot schulden (je krijgt een hogere toeslag dan waar je recht of hebt die je twee jaar later moet terugbetalen en dan heb je dat bedrag niet voorhanden).

Onder invloed van het Piketty-debat is ook het debat over het basisinkomen weer omhoog gekomen.

5c. Arbeid staat naast inkomen

In de uitwerking in de loop van deze eeuw is vooral duidelijk geworden, dat de tweede positie van ‘arbeid staat naast inkomen’ nooit gelijkwaardig is ontwikkeld. De mensen die inkomen verwerven uit overdrachtsmiddelen of uitkeringen kunnen uit eigen ervaring noemen hoe maatschappelijk hard het zorgbestel is geworden. Eind 2013 is de Fraudewet aangenomen en die schrijft voor dat je geen bronnen van inkomen mag hebben naast je uitkering en dat je

streng gecontroleerd zal worden. Velen noemen het een tweederangs burgerschap, waarin het ontbreken van betaalde arbeid hoofdkenmerk is. Uit de verhalen van mensen met een overdrachtsinkomen is goed te horen hoe menselijke waardigheid ontleend wordt aan betaalde arbeid en hoezeer dus menselijke onwaardigheid verleend worden aan hen die geen betaald werk hebben. Alleen in de marge van de samenleving wordt nog gefluisterd over de mogelijkheid om te kunnen bijverdienen (met flexwerk of lage lonen arbeid) als je een uitkering hebt,

Eén groep kan wel heel goed 'inkomen naast arbeid' hebben. Dat zijn mensen die een inkomen of kapitaal hebben en daarnaast werk doen (betaald of onbetaald).

En ouderen met een pensioen verkeren in dezelfde positie. De Algemene Ouderdomswet uitkering was tot voor kort een vrij basisinkomen. Recentelijk is er een belastingtarief voor gepensioneerden ingevoerd. En er zijn discussies gaande om voor ouderen die inkomen verdienen uit betaalde arbeid de uitkering van de AOW te gaan verlagen.

5d. Inkomen verdient inkomen

De grootste rijkdom is aanwezig bij de rijkste groepen: met inkomen, vermogen, eigen bezit. De ervaring leert dat veel geld ook veel geld kan verdienen, zeker in deze tijd van technologische vooruitgang op de kapitaalmarkt. Vierentwintig uur per dag kan er geld verdient worden op de kapitaalmarkten. Recent is door *Trouw* in de openbaarheid gebracht hoe particulieren en bedrijven legaal door allerlei internationale constructies te volgen in staat zijn hun belastingplichtigheid te verlagen tot onder de vier procent. Daardoor nemen inkomens natuurlijk weer toe.

In Nederland hebben we in 2001 de vermogensbelasting afgeschaft (hetgeen op zich al een ongelijkheidsmechanisme is) en werken we met een fortifair rendementsheffing van 4% op opbrengsten uit sparen en beleggen (natuurlijk na diverse vrijstellingen en uitzonderingen). Er zijn thans twee voorstellen die van belang zijn in deze discussie.

Aan de ene kant om de vermogensbelasting weer in te voeren en op een bepaald percentage te brengen (en dan liefst internationaal gelijk op of althans zeker in de EU).

Aan de andere kant om per financiële transactie van het bedrag dat in het geding is een klein deel belasting te betalen (de Zogenaemde Tobinbelasting of flitskapitaalbelasting).

Beide voorstellen zijn nog niet veel verder dan een discussie.

5. Terugkijkend

Ongelijkheid is van alle tijden en wordt veroorzaakt door economie. Maatschappelijke ongelijkheid volgt de economische, en voegt er nog andere oorzaken aan toe, zoals bijvoorbeeld lichamelijke, geestelijke, culturele, religieuze en politieke. Ongelijkheid neemt alleen maar toe als je niets doet, zegt o.a. Piketty nu en halverwege de 19de eeuw Marx. Dus heb je correctiemechanismen nodig. Over die noodzaak tot correctiemechanismen kun je ook weer veel lezen in het christelijk en katholiek sociaal denken. Ik ben er een voorstander van en dan met name door correcties te gebruiken op zowel arbeid, als kapitaal, als grond (bezit). Het systeem van kringlooeconomie kan een weg bieden, maar is altijd kleinschalig.

Grootschalig heb je andere correctiemechanismen nodig, waarbij die van verzekeringen en van progressief belastingsysteem de beste papieren blijken te hebben. En om fraude en zwarte economie te bestrijden heb je eerlijkheid nodig.

Hub Crijns

Utrecht, 15 februari 2016.